

Tartu Ülikool
Usuteaduskond
Kirikuloo õppetool

Lauri Pöld

**Saare- ja Muhumaa õigeusu pärimus ja liturgiline
maastik alates Eesti taasiseseisvumisest kuni praeguseni
(1991–2018)**

Bakalaureusetöö

Juhendaja
dr Priit Rohtmets

Tartu 2018

SISUKORD

SISSEJUHATUS	4
1. ÕIGEUSK SAARE- JA MUHUMAAL	8
1.1. Õigeusu ajaloost Eestimaal	8
1.2. Õigeusu saabumine ja levik Saaremaal	9
1.2.1. Kuressaare (Arensburg) kui Saare- ja Muhumaa õigeusuelu kese.....	9
1.2.2. Usuvahetusliikumine ning õigeusu levik Saare- ja Muhumaal 19. sajandil.....	9
1.2.3. Kirikuhoonete ehitamine.....	10
1.3. Õigeusu pärimuse ja liturgilise elu lähtealused Saare- ja Muhumaal	11
2. SAARE- JA MUHUMAA ÕIGEUSU ERIPÄRAD	14
2.1. Saare- ja Muhumaa usuelu iseloom	14
2.1.1. Vaimulike roll usuelu koordineerimisel.....	14
2.1.2. Liturgilised eripärad ja vaimulikud.....	16
2.1.3. Koguduste eripärad.....	19
3. ÕIGEUSK SAARE- JA MUHUMAAL TÄNAPÄEVAL	22
3.1. Liturgiline maastik	22
3.1.1. Liturgiline ruum.....	22
3.1.2. Liturgilised tavad.....	25
3.2. Elav pärimus	31
KOKKUVÕTE	36
KASUTATUD ALLIKAD	38
SUMMARY. Orthodox heritage and liturgical landscape in Saaremaa and Muhumaa (1991–2018)	41
LISAD	43

SAATEKS

Käesolev uurimistöö annab lugejale võimaluse heita pilk Saare- ja Muhumaa õigeusklike pärimusse ning vaadelda sealset liturgilist maastikku.

Töö koostamisel on suureks abiks olnud ülempreester Andreas Pöld ning töö juhendaja dr Priit Rohtmets. Erilised tänusõnad kuuluvad endistele ja praegustele Saare maakonna õigeusu koguduste vaimulikele, koguduste liikmetele ja neile, kes on Saaremaal infokogumise ajal toeks olnud. Samuti soovib töö autor tänada oma perekonda ja lähedasi.

Lauri Pöld

SISSEJUHATUS

Teemavaliku põhjendus ja piiritlemine teadusvaldkonnas

Vaadeldes Saare maakonna õigeusu olemust, on tegu ühe erilise piirkonnaga Eesti Apostlik-Õigeusu Kirikus (edaspidi EAÕK). Seetõttu väärrib maakonna õigeusu usuelu kindlasti uurimist. Uurimuse läbiviimine on oluline just praegusel ajal, kui toimub põlvkondade vahetus – töö abil saab talletada elavat pärimust ning saada informatsiooni lisaks ajaloolistele allikatele ka inimestelt endalt. Käesolev töö kuulub küll kirikuloo valdkonda, kuid elava pärimuse käsitlemine toob uurimusse uue dimensiooni, kirjeldades ka viimatisi vaadeldavaid nähtusi Saare maakonna õigeusklike seas.

Töö eesmärgi ja uurimisülesande püstitamine

Töö eesmärgiks on uurida Saare maakonna õigeusklike ja õigeusu kiriku usuelu pärimust ja liturgilist maastikku aastatel 1991–2018. Püstitatud uurimisülesandeks on käsitluste ja vaadeldava olukorra alusel täpsemalt kirjeldada Saare- ja Muhumaa õigeusu usuelule iseloomulikke jooni ning võrrelda neid ülejäänud EAÕK-i kogudustes levinud traditsioonidega. Uurimuse lähtealuseks on see, et Saare maakonna õigeusu usuelu on omapärane ja erineb teiste EAÕK-i koguduste usuelust.

Uurimismetoodika tutvustamine

Töös kasutatavateks uurimismeetoditeks on ajalooline ja kontekstuaalne meetod. Allikate kriitilisele analüüsile toetudes kirjeldatakse Saare- ja Muhumaa õigeusu usuelu iseloomu ning kontekstuaalse meetodi abil võrreldakse seda ülejäänud EAÕK-s levinud tavadega. Kontekstuaalset meetodit rakendatakse kirjalike ajalooallikate – eeskätt koguduste aruannete ja talitusraamatute –

analüüsimisel ning Saare- ja Muhumaa usuelu kohta ilmunud käsitluste uurimisel.

Osalusvaatluse abil täiendatakse ja vajadusel korrigeeritakse valitsevaid arusaamu Saare- ja Muhumaa usulisel maastikul toimuvast. Selleks viiakse läbi ka üksikud intervjuud koguduste preestritega. Elava pärimuse moodustavad keskkond, inimesed, nendevahelised suhted, kirikliku ja ilmaliku elu kooslus ning inimeste panus liturgilises elus. Kõik need faktorid on Saare maakonna õigeusu usuelust tervikpildi andmisel võtmetähtsusega.

Lühiülevaade probleemi senisest uuritusest: probleemi uurimise ajalugu, tähtsamad autorid ja nende seisukohad

Saare maakonna usuelust on andnud ülevaate Jaanus Plaat oma 2003. aastal ilmunud teoses „Saaremaa kirikud, usuliikumised ja prohvetid 18.–20. sajandil“. Raamatus on lisaks luteri kirikule ja vabakogudustele käsitletud ka õigeusu usuelu, keskendudes õigeusu saabumisele ja levikule ning usuvahetusliikumisele Saare- ja Muhumaal. Kuressaare kiriku ajalugu on uurinud Martin Toon, kes andis 1997. aastal oma bakalaureusetööle toetudes välja raamatu „EAÕK Kuressaare Püha Nikolai koguduse ajalugu“. Saare- ja Muhumaa õigeusu usuelu on leidnud kajastust ka koguteose „Saaremaa“ 2. osa peatükis „Usk ja kirik“, mille autoriks on luteri kiriku saarlasest vaimulik Veiko Vihuri (Vihuri, 2007; 404–457). Ülevaatlikku teost Saare maakonna õigeusklike usuelust ei ole seni aga ilmunud. Käesolev töö, mis keskendub ühele lühikesele perioodile, on selle olukorra parandamiseks tehtud tagasihoidlik panus.

Ülevaade töös kasutatud tähtsamatest allikatest ja uurimustest, nende lakooniline iseloomustamine ja hinnang

Töös kasutatavad tähtsamad allikad jagunesid kaheks: esiteks, ajaloolised käsitlused Saare maakonna õigeusklike kohta ning teiseks, pärimuse kogumine aastastest 1991–2018. Pärimuse kogumisel on abiks olnud intervjuud preestritega ning autoripoolsed osavaatluste tulemused. Põhilisteks ajaloolisteks allikateks on

käesolevas töös Jaanus Plaadi „Saaremaa kirikud, usuliikumised ja prohvetid 18.–20. sajandil“ ja Martin Tooni „EAÕK Kuressaare Püha Nikolai koguduse ajalugu“. Võrdlevat materjali õigeusu kohta Eestis on saadud ka teistest käsitlustest. Poolstruktureeritud intervjuud viidi läbi Saare- ja Muhumaal teenivate praeguste (kaks intervjuud) ja saarel teeninud endiste vaimulikega (kolm intervjuud). Koguduste liikmetega tehti struktureerimata intervjuud, mida kogunes ligi paarkümmend. Osalusvaatlusi viidi läbi kõigis Saare- ja Muhumaa kogudustes (14 kogudust) aastatel 2004–2018 ja tööga seoses aktiivsemalt aastatel 2016–2018. Nii intervjuud kui ka osalusvaatluste andmed on autori valduses.

Töö koostamisel ette tulnud sisuliste ja vormiliste raskuste tutvustamine

Töö koostamisel esinesid raskused eelkõige elava pärimuse kirjeldamisel ja saare usuelule iseloomulike elementide äratundmisel ning käsitlemisel. Samuti oli väljakutseks tulemuste kategoriseerimine ja paigutamine ühtsesse teemaplokkidesse.

Töö struktuuri tutvustamine ja põhjendamine

Uurimistöö on jagatud kolme ossa: esmalt antakse ajalooline ülevaade õigeusu ajaloost Saare- ja Muhumaal ning kirjeldatakse õigeusu pärimuse ja liturgilise elu lähtealuseid. Teises peatükis käsitletakse Saare maakonnale omaseid õigeusu eripärasid, kirjeldades piirkonna usuelu iseloomu. Kolmas peatükk keskendub elava pärimuse kirjeldamisele, võttes aluseks liturgilist elu ja pärimust.

Töö ülesehitus lähtub põhimõttest, et esmalt tuleb Saare- ja Muhumaa usuelu asetada ajaloolisse konteksti, et seejärel juba lähemalt usuelu eripärasid analüüsida.

Konkreetsete uurimisküsimuste ja tööhüpoteesi(de) püstitamine

Uurimistöö hüpoteesiks on, et Saare maakonna õigeusu usuelu erineb teistest EAÕK piirkondadest.

Sellest lähtuvalt on esitatud järgmised uurimisküsimused: Kas Saare maakonna õigeusu pärimuses ja liturgilises elus on ainult sellele piirkonnale iseloomulikke jooni? Eeldades, et neid iseloomulikke jooni esineb, küsitakse töös, millised need on? Eelnevast johtuvalt püütakse viimaks selgitada, kuhu paigutuvad Saare maakonna õigeusklike pärimus ja liturgilised kombed EAÕK-i koguduste seas?

Töö oodatavateks tulemusteks on Saare maakonna õigeusu pärimusest ja liturgilisest maastikust üldpildi andmine, võttes arvesse üksikkoguduste ja kogu piirkonna usuelu eripärasid ja neid ülejäänud Eesti õigeusu koguduste usuelu ja kommetega võrrelda.

1. ÕIGEUSK SAARE- JA MUHUMAAL

1.1. Õigeusu ajaloost Eestimaal

Õigeusk on praegusel Eesti alal eksisteerinud hinnanguliselt ligi tuhat aastat. Meie asukoha tõttu ulatus Vene vürstiriikide võim ka Läänemere kallastel asuvatele suurematele asutustele. Nii võiski 11. sajandi alguses kohata õigeusklikke eelkõige linnades. Tegu oli peamiselt vene soost kaupmeestega, kuid teadaolevalt leidis ka eestlastest õigeusku ristituid. Mõnevõrra kriitiliselt tuleks suhtuda andmetesse, mille alusel oli praeguse Tartu linna territooriumil 11. sajandi keskpaigaks kaks õigeusu kirikut (Plaat, 2011; 8–9). Sellegipoolest on kõnekas fakt, et õigeusk on Eesti aladel nii pikalt eksisteerinud, olles roomakatoliku ja luterliku kirikute mõjusfääride varjus.

Mõjukaima usu määrasid suuresti sõjad ja pidevad võimuvahetused, riikliku võimu kehtestamisest sõltus ka erinevate usuliste organisatsioonide levik. Sel moel jõudsid Eesti usuellu ühtmoodi nii katoliiklus, luterlus kui ka õigeusk. Usk andis midagi nii võimukandjatele kui ka rahvale – võimaluse levitada ühtset meelestatust, arusaamu usuasjadest, leida ühisosa ja kuuluda kogukonda.

Õigeusu levikut Eesti aladel saab jagada erinevatesse lainetesse. Enne 19. sajandit oli õigeusk eelkõige kaupmeeste ja väheste kohalike usuks. Võtmetähtsuse õigeusu levikus Eestimaal omandas 18. sajandi alguses toimunud Põhjasõda, millega Vene keisririigi võim laienes Balti kubermangudesse ja mille tulemusena õigeusu osatähtsus Eestis järk-järgult kasvas. 18. sajandil oli õigeusk peamiselt siia saabunud ametnike ja sõjaväelaste usuks, kelle perede jaoks püstitas võim nüüd eluks ja tööks vajalikke rajatisi, nende seas ka kirikuhooneid, milles hakkasid tegutsema õigeusu kogudused (Schvak, 2018; 190–191).

1.2. Õigeusu saabumine ja levik Saaremaal

1.2.1. Kuressaare (Arensburg) kui Saare- ja Muhumaa õigeusuelu kese

Saaremaale jõudis õigeusk 1710. aastal, kui saar liideti Vene tsaaririigi koosseisu. Nii nagu ülejäänudki Eestis, olid õigeusklikeks eelkõige kohalikud võimuesindajad, sõjaväelased ja nende perekonnad, asukohaga Kuressaares. Kuigi 18. sajandi keskpaigani polnud Saaremaal kohalikku preestrit ega kogudust, oli usuelu tarbeks kohandatud polgukirik, kus viidi talitusi läbi kuni 1748. aastani. Üllataval kombel ristas ja laulatas inimesi luteri pastor, kuid niipea, kui Saaremaale jõudis õigeusu preester, viis õigeusku salvimise ristitud inimeste seas läbi siiski tema (Toon, 1997; 4).

Esimene alalise preestriga Saaremaa õigeusu kogudus asutati 1747. aastal Kuressaarde. Koguduse loomisega tekkis vajadus ka oma pühakoja järele ning aastatel 1748–1749 ehitati 35-ruutmeetrise põrandapinnaga puukirik praeguse Saaremaa Veski restorani asukohale (Pärna 19). Kirik pühitseti sisse 4. mail 1750 piiskop imetegija Nikolaose auks. Samuti asus kiriku ümber surnuaed (Toon, 1997; 6). 1780. aastate algul läks kirik põlema ning uue kivikiriku valmimisel 1790. aastal lammutati Saaremaa esimene õigeusu pühakoda maha.

Nimelt oli 1786. aastal alustatud pühakoja ehitamisega praeguse Lossi 8 krundile. Hilisklassitsistlik kolmelööviline kivikirik valmis 1790. aastal ning sellest kirikust sai järgnevas 50 aastaks Saaremaa õigeusklike usuelu kese. Koguduse koosseis oli kuni 19. sajandi keskpaigani väikesearvuline (Plaat, 2011; 21), kuid 1847. aastaks tõusis see juba 3177 liikmeni (Toon, 1997; 7).

1.2.2. Usuvahetusliikumine ning õigeusu levik Saare- ja Muhumaal 19. sajandil

19. sajandi keskpaigaks oli Kuressaare linn olnud enam kui sajandi jagu sealse piirkonna õigeusklike keskuseks. Kui 18. sajandi algusest saati olid õigeusu kirikuga seotud inimesed eelkõige vene juurtega võimuesindajad ja kaupmehed, ning liturgiline elugi toimus kirikuslaavi keeles, siis 19. sajandil hakkasid õigeusust huvituma ka kohalikud eestlased. Ajalooallikates viidatakse sageli asjaolule, et saarlased astusid õigeusku peamiselt saadavate hüvede pärast (Plaat,

2003; 77). Ehkki selles uurimistöös pole töö autori hinnangul põhjust usuvahetuse erinevatele aspektidele keskenduda, võib lakooniliselt siiski sedastada, et lisaks majanduslikele hüvedele varieerusid põhjused usulistest veendumustest seisuslikule ühiskonnakorraldusele vastandumiseni (Schvak, 2015; 41).

1840. aastatel vahetasid paljud senised Saare- ja Muhumaa luterlased usku ning said õigeusklikeks. Kuna Kuressaare koguduse liikmeskond aina kasvas, tekkis vajadus teiste koguduste loomiseks Saare- ja Muhumaale. 1847. aastal asutati terve rida uusi kogudusi: Lümanda, Muhu-Rinsi, Piila ja Tiirimetsa. 1848. aastal järgnes Laimjala, Mustjala, Tornimäe ja Ööriku koguduste rajamine. 1849. aastal asutati Reomäe ja Torgu, 1850. aastal Leisi ja Muhu-Hellamaa kogudused ning 1851. aastal Mõnnuste kogudus. Aastaid 1847–1851 võib tinglikult nimetada esimeseks koguduste tekkimise laineaks – 1848. aastaks oli 29,8% Saaremaa talurahvast õigeusklikud (Kruus, 1930; 344, 400). Kuigi õigeusklike osakaal oli selleks ajaks märkimisväärne, kaldusid inimesed järgnevatel aastakümnetel taas luterlusse – põhjuseid siinkohal võib olla jällegi mitmeid, kuid olulisim neist oli kindlasti keiser Aleksander II määrusega 1865. aasta mais antud luba õigeusklikel üle minna luteri kirikusse. 1885. aastal see õigus keiser Aleksander III otsusega kadus ning vabadus usku vahetada jõustus uuesti pärast 1905. aasta revolutsiooni (Toon, 1997; 8).

1897. aastal oli Saare- ja Muhumaal kokku 17 395 õigeusklikku ja piirkonna usuline maastik oli sajandivahetuseks üldjoontes paika loksunud (Kõpp, 1905; 171; Toon, 1997; 10). Erandiks olid mõned uued kogudused: Pärsama (1902), Levala (1910) ja Metsküla (1911), mis loodi suurematest kogudustest eraldamise teel, sest kohalike koguduste liikmete arv oli järjekindlalt kasvanud.

1.2.3. Kirikuhoonete ehitamine

Kuigi 1851. aastaks oli Saare- ja Muhumaal kokku 14 õigeusu kogudust, asus ainuke, 1790. aastal valminud kirikuhooned Kuressaares. Vaatamata kirikute puudumisele oli liturgiline elu ka mujal Saare- ja Muhumaal asuvates kogudustes toimiv – talitusi viidi läbi selleks kohandatud ruumides, olgu nendeks heinaküünid või kuurid (Vihuri, 1997; 21). Aastatel 1866–1873 ehitati Saare- ja Muhumaale 13

kirikut, kus hakkas toimuma õigeusklike liturgiline elu. 1866. aastal valmis Muhu-Hellamaa Peetruse ja Pauluse kirik, 1867 Lümada Issandamuutmise kirik, 1868 Mõnnuste Kolmainu Jumala Ilmumise pühakoda. Valminud kirikutest olid Muhu-Hellamaa ja Mõnnuste kirikud arhitektuuriliselt sarnased “laevakujulised” kitsama altariosaga pühakojad, millesarnaseid on Eesti aladel näiteks veel Karksi-Nuias ja Lelles. Lümada kirik on aga väiksem, eripärase arhitektuuriga nõelkiivriga kellatorniga “saalkirik”.

Järgmine kirikute ehitamise laine nii Saaremaal kui ka mujal Eestis algas 1871. aastal, kui 1873. aastaks valmisid Heinrich Scheeli tüüpprojekti põhjal 18 õigeusu kirikut, millest 10 (Leisi, Laimjala, Muhu-Rinsi, Mustjala, Piila, Reomäe, Tornimäe, Tiirimetsa, Torgu ja Ööriku) asusid Saare- ja Muhumaal. Praeguseks on neist kümnest kirikust kaks (Tiirimetsa ja Torgu kirikud) varemetes. Nende andmete põhjal saab väita, et Saare- ja Muhumaa õigeusu pühakoda iseloomustab kõige paremini Scheeli tüüpprojekti järgi ehitatud kirikuhoone. Praegu eksisteerivast 14 kogudusest koguni kaheksa on just seda tüüpi. Täiendavaid juurdeehitusi pikendatud pikihoone ja püstitatud kellatorni näol on kirikuliste mahutamiseks saanud Laimjala, Tornimäe ja Ööriku kirik.

Hiljem on eri aegadel valminud kolm kirikut: Pärsama (1908), Metsküla (1914) ja Levala (1927), mis erinevad arhitektuuriliselt üksteisest märkimisväärselt. Pärsama Püha Innokenti kirik on üks väiksematest kivikirikutest Saaremaal. Metsküla Issanda Templisseviimise kiriku juures on kogu Saaremaa kontekstis ainulaadne selle palkseintega konstruktsioon. Levala Püha Neeva Aleksandri kiriku ehitamisel kasutati lihtsat puitsõrestik-täidis seinasid, millesarnase arhitektuuriga baptistide palvemaja asub Saaremaal Sagaristis.

1.3. Õigeusu pärimuse ja liturgilise elu lähtealused Saare- ja Muhumaal

Üle 250 aasta õigeusu kiriku tegutsemist Saare- ja Muhumaal on kujundanud kohalike usuelu ja igapäevaseid toimetamisi. Suuremad uskkonnad on sellest ajast saati olnud luteri ja õigeusu kirik, mille liikmeskond on aegade jooksul siiski pisut kõikunud. Õigeusu jumalateenistustel on kõigis Saare- ja

Muhumaa kogudustes kasutatud eesti keelt. Erandiks oli Kuressaare kogudus, kus hakati eestikeelseid teenistusi pidama alles 1897. aastast, kui 31. juulil pühitseti kirikus Issanda Taevaminemise lisaaltar (Toon, 1997; 9).

Õigeusu kiriku kandepinna suurenemine on nähtav pärast usuvahetusliikumist, kui 1848. aastaks oli ligi 30% Saaremaa talurahvast õigeusklikud (Kruus, 1930; 344, 400). Saare- ja Muhumaa kihelkondade usuvahetajate arv varieerus, nii näiteks saab äärmustest välja tuua Kihelkonna, kus õigeusklike osakaal moodustas kihelkonna elanikest 2,7% ning Muhu saare, kus oli kõige suurem õigeusklike osakaal kihelkonna elanikest – lausa 69,6% (Plaat, 2003; 81). Samas näiteks Lõuna-Eestis oli õigeusku siirdunud talurahva hulk umbes 17% (Plaat, 2003; 80). 1897. aastaks tõusis õigeusklike osakaal Saare- ja Muhumaal 39%-ni, olles kogu Eesti- ja Liivimaal õigeusklike osakaalu poolest kõige arvukam piirkond (Plaat, 2003; 93). Usuvahetusliikumise mõjul muutus õigeusk Saare- ja Muhumaa usuelu loomulikuks osaks, pannes aluse omanäolise õigeusu pärimuse tekkele ja arengutele.

Lisaks liturgilisele tegevusele omas suurt tähtsust õigeusu koolide rajamine koguduste juurde – 1859. aastaks oli õigeusu kihelkonnakoole 13 ja külakoole 50 (Plaat, 2003; 89). Koolide rajamine ja õpetustöö kasvas õigeusu kandepinda. Kuigi ka Mandri-Eestisse rajati koguduste juurde õigeusu kihelkonnakoole, eristub Saare- ja Muhumaa selle poolest, et piirkonna väikesele maa-alale loodi väga palju õigeusu kogudusi. Samuti saab oluliseks mõjuteguriks pidada saartele omast kogukonnamentaliteeti, mis koos teiste sotsio-kultuuriliste nähtustega on taganud inimeste suurema osavõtlikkuse sotsiaalsetest ettevõtmistest. Kogukonnamentaliteet oli oluline ka kirikusse kuulumise ja usuvahetusliikumise puhul.

Vaadeldes Saare- ja Muhumaa õigeusu pärimust ja liturgilist maastikku, ei saa tähelepanuta jätta kirikuelu oluliselt mõjutanud umbes viiekümne aasta pikkust nõukogude aega. Kirikute tegevus tehti võimalikult keeruliseks, piirangute käigus riigistati koguduste kinnisvara ning kitsendati koguduste sõnaõigust (Toon, 1997; 37). Okupatsioonivõimu kehtestatud seadused ning Vene Õigeusu Kiriku koosseisus teenimine pani Saare- ja Muhumaa kogudused küll uudsesse olukorda, kuid liturgiline elu jäi sellegipoolest muutumatuks ja vaatamata kogudustest

lahkunud inimeste hulgale tuli preestritel rahvast edasi teenida. Kogu Nõukogude Liidus kulges kirikuaasta küll vana kalendri järgi, kuid kohaliku õigeusu kogukonna taotluse alusel andis toonane Tallinna ja kogu Eesti piiskop Roman Saare- ja Muhumaa kogudustele loa Paasapühade pidamiseks uue kalendri järgi (Toon, 1997; 44).

Hoolimata nõukogude võimu kirikuvastasest poliitikast, oli võrreldes teiste Eesti aladega täheldatav selle väiksem mõju Saare- ja Muhumaa õigeusu kirikuelule. Võttes aluseks suletud koguduste või lagununud kirikuhoonete arvu, on Saare maakonnas 17 algsest kogudusest praeguseni alles 14. Samuti mängib alates 1990. aastatest Eesti usuelus rolli kahe õigeusu kiriku tegevus Eesti alal. tegutseb Mandri-Eestis Eesti Apostlik-Õigeusu Kiriku (EAÕK) kõrval ka Moskva Patriarhaadi Eesti Õigeusu Kirik (MPEÕK). Eesti saartele pole ajaloolistel ja piirkonna rahvuslikust koosseisust tingitud põhjustel MPEÕK-i tegevus laienenud, mistõttu saab Saare- ja Muhumaa õigeusu pärimust ja liturgilist elu vaadelda eestikeelse ja -meelsena. See annab omakorda suurepärase võimaluse käsitleda Saare- ja Muhumaa õigeusu pärimust ja liturgilist maastikku omaette perspektiivist, võttes arvesse piirkonna ajaloolisi, usulisi ja kultuurilisi eripärasid.

2. SAARE- JA MUHUMAA ÕIGEUSU ERIPÄRAD

2.1. Saare- ja Muhumaa usuelu iseloom

Eelmises peatükis oli põgusalt juttu Saare- ja Muhumaa õigeusu pärimuse ja liturgilise elu lähtealustest. Ajaloolised, ühiskondlikud ning kiriklikud tegurid on mõjutanud keskkonda, milles õigeusu usuelu elatakse. Järgnevalt analüüsitakse ajaloolist ja kontekstuaalset meetodit rakendades Saare- ja Muhumaa õigeusu eripärasid, et seeläbi anda edasi tervikpilt kõnealustel aastatel (1991–2018) toimunud muutustest.

Õigeusu liturgilise elu lahutamatuks osaks on kirikuliste vahetu osavõtmine jumalateenistusest. Teenistustel osalejad laulavad, teevad ristimärke, kummardavad, seisavad ja istuvad vastavalt liturgiale ning väljakujunenud (või vaimulike poolt õpetatud) tavadele. Siin tööski on põhifookus liturgilisel elul ja sellel, kuidas see on mõjutanud õigeusu aina rikastuvat pärimust Saare maakonnas. Õigeusu pärimust antud piirkonnas on läbi aegade mõjutanud ja täiendanud vaimulike edasi antud katehees, kuid teisipidi ka koguduseliikmete arusaam sellest ja õpetuste rakendamisest liturgilises elus. Liturgilises ruumis edasi antud traditsioonid moodustavad tervikliku ja vaadeldava üldpildi nii üksikute koguduste kui ka Saare- ja Muhumaa koguduste seas üldiselt. Seega on edasise analüüsi keskmeks vaimuliku ja koguduse vaheline dünaamika.

2.1.1. Vaimulike roll usuelu koordineerimisel

Alates taasiseseisvumisest kuni praeguseni on Saare maakonna õigeusu kogudustes alaliselt teeninud kuus vaimulikku. Töö esimeses lisas on välja toodud vaimulike nimed, kogudused ning teenimisaastad. Kahtlemata on kirikliku tegevuse läbiviimises ja selle koordineerimises suurim vastutus vaimulikul. Ent samas ei tohi jätta tähelepanuta, et tegu on jagatud vastutusega – jälgides õigeusu kiriku ülesehitust EAÕK-i kontekstis, allub koguduse preester oma piiskopkonna piiskopile, kes omakorda allub Tallinna ja kogu Eesti metropoliidile. Saare- ja

Muhumaa kogudused kuuluvad Pärnu ja Saare piiskopkonda, mille piiskopiks pühitseti 2009. aasta jaanuaris piiskop Aleksander. Enne seda moodustati 2004. aastal Eesti aladel kolm piiskopkonda: Tallinna peapiiskopkond, Tartu piiskopkond ning Pärnu ja Saare piiskopkond. Varasemalt oli kogu Eesti ühtses kiriklikus haldusüksuses ilma piiskopkondadeta.

Saare maakonna näitel on koguduste vaimulikud täitnud eelkõige liturgilisi kohustusi, kuid siinsete olude sunnil on võinud kohata preestreid toimetamas mitmel rindel, toetades niiviisi ühe või teisel moel kiriklike tegevuste läbiviimist. Näiteks tegi isa Innokenti oma teenimisajal kirikute remondi- ja hooldustöid, vahetas katuseplekke ja teostas sisetöid. Selle kõik võttis ta ette kirikuliste paremaks teenimiseks ning kirikuhoonete püsimiseks. Tuginedes kohalikule suulisele pärimusele, tähtsustatakse Saare maakonnas lisaks liturgiliste toimingute läbiviimisele vaimuliku sotsiaalset kõlapinda ja oodatakse preestrilt aktiivset rolli kohalikus ühiskonnaelus. See tagab preestri usaldusväarsuse ja n-ö pildil olemise. Seeläbi on inimesed julgemad kirikuasjadega tegelema ning samuti võib preestri ühiskondlik aktiivsus positiivselt mõjuda kiriklike talituste kasvule (Autori intervjuud Saare maakonna õigeusu koguduste liikmetega, 2017–2018).

Suurt tähtsust omab ka katehees, mida annavad edasi nii preestrid kui ka rahvas. Saare maakonnas on levinumateks usuõpetuse vormideks liturgia ajal toimuvad jutlused ja pühapäevakool. Viimane toimub näiteks Kuressaare Püha Nikolai koguduses pärast pühapäevast jumalateenistust üheskoos kohvilauaga. Pühapäevakooli traditsioon sai käesolevas töös vaadeldaval perioodil alguse 2004. aastal, ehk isa Andrease teenimisajal. Kuressaare kiriku kõrval asuvas kirikumajas koguneti reede õhtuti kell 19. Isa Romani teenimisajal (2014–2017) liikus traditsioon pühapäeva peale. Samuti alustas 2004. aastal sarnast praktikat isa Andreas maakogudustes, nii et pärast liturgiat (laupäeval või pühapäeval) oli võimalus ühises kohvilauas suhelda kiriklikel ja/või argistel teemadel. Taolised istumised pärast jumalateenistust toimusid kas kirikus (Õõriku, Levala, Metsküla) või koguduse kasutatavates ruumides (Muhu-Hellamaa, Muhu-Rinsi, Lümanda) (Autori intervjuu isa Andreasega, 17.04.2018).

Tähtsaks võimaluseks katehheesi andmisel on matused, kuhu võib saabuda õigeusklikke, teiste konfessioonide esindajaid kui ka inimesi, kes kirikusse üldse ei kuulu. Siinkohal tuleb vaimulikul anda juhiseid ja seletada matusetalituse olemust. Isiklikeks vestlusteks võimaldavad preestrid endaga ühendust võtta telefoni ja e-posti teel ning kokku leppida kohtumisi. See on nii maakohtade kui ka Kuressaare inimeste silmis tähtis võimalus, saamaks vaimulikuga vahetult suhelda. Eelkõige oodatakse vaimulikult, et preester on „rahvamees“ – suhtleks koguduseliikmetega vahetult ja arusaadavalt. Ajalooliselt võib selle põhimõtte alupäraks olla vastandumine luteri õpetajate ja mõisnike olemusele.

2.1.2. Liturgilised eripärad ja vaimulikud

Olles eelnevalt tutvustanud vaimuliku rolli usuelu koordineerimisel, keskendutakse järgnevalt liturgilistele eripäradele. Need lähtuvad esmajoones samuti vaimulikelt, kuid palju sõltub ka kogudustest endast – kui suur on kirikuskäijate arv, kas teenistustel on abistamas kirikuteenreid ja lauljaid jne. Vormiliselt saab Saare maakonna vaimulikke käsitletava perioodi lõikes vaadelda kolmes osas: ülempreestrite Felix Kadariku ja Innokenti Hieti aeg, isa Andree teenimisajad kui kombinatsioon vanast ja uuest koolkonnast ning nooremate preestrite põlvkond, kuhu kuuluvad isa Toivo, isa Roman ning isa Kristoforos. Taoline jaotus on tingitud vaimulike erinevast teenimisperioodist, eri aegadel valitsenud oludest ja kahtlemata ka vaimulike koolituse erinevustest. Isa Felix ja isa Innokenti tegutsesid oma kogudustes väga pikka aega, vastavalt 67 ja 53 aastat, ja nende tegevus jäi valdavalt nõukogude perioodi. Selle aja jooksul said mõlemad preestrid praktiseerida ning täiustada seda viisi, kuidas jumalateenistust läbi viidi – loomulikult vastavalt korrektsele väljaõppele ja suunistele, mida piiskopidelt saadi. Kahe väärika vaimuliku puhul on kõnekas fakt, et mõlemad teenisid oma ametiaja jooksul üksnes Saaremaa kogudustes.

1991. aasta lõpuks oli kujunenud olukord, et Saare maakonnas teenis kolm preestrit: ülempreestrid Felix ja Innokenti ning preester Andreas. Isa Andreas Põld sai oma vaimulikutee alguses kogemusi nii isa Felixilt ja Innokentilt kui ka ülempreester Nikolai Järvesalult, kes teenis Levala, Muhu-Rinsi, Tornimäe ja

Õõriku kogudustes aastatel 1948–1991 ning kes suri 23. märtsil 1991. aastal. Koguduste teenimist 1996. aastal Setumaal jätkates ja 2004. aastal Saaremaale naastes, oli 2002. aastal ülempreestriks ülendatud isa Andreas kogunud väärt kogemusi Eesti eri piirkondade usuelu kohta, mida Saare- ja Muhumaa kogudustes rakendada.

Kolmanda jaotuse Saare maakonna vaimulikest aastatel 1991–2018 moodustab nn nooremate preestrite põlvkond, kuhu kuuluvad preester Toivo, preester Roman ja preester Kristoforos. Kolme preestrit ühendab see, et oma vaimulikuteed alustasid nad juba taasiseseisvunud Eestis ja taastatud autonoomses EAÕK-s. Nad on väljaõppe saanud taasiseseisvunud Eestis või välismaal. 2010. aastal Saare- ja Muhumaale teenima tulnud isa Toivo (Treimale) usaldati järkjärgult isa Felixi ja isa Innokenti kogudusi, misjärel läksid väärikas vanuses preestrid erru. 2011. aastal teenisid Saare maakonna kogudusi kaks preestrit: isa Andreas ja isa Toivo. Seoses isa Andrease kolimisega Setumaale, asus 2014. aastal Kuressaare, Levala, Lümada, Mustjala, Piila, Reomäe ja Õõriku koguduste juurde isa Roman (Tõnisson), kes teenis Saaremaa kogudusi aastatel 2014–2017. Lisaks isa Toivole on alates 2017. aasta algusest Saaremaa kogudustes teenimas preester Kristoforos (Parts). Et Kristoforos on ühtlasi õppejõud ning Pärnu ja Saare piiskopkonna sekretär, käib ta Saaremaal üksnes talitusi läbi viimas ja alaliselt saarel ei ela. Taoline olukord on piirkonnale esmakordne, aga sellegipoolest liturgiline elu koguduste juures toimib.

Kui eelpool anti ülevaade vaimulikest aastatel 1991–2018, siis järgnevalt käsitletakse Saare- ja Muhumaale omaseid liturgilisi eripärasid, mis lähtuvad vaimulike tegevusest ning koguduste eripäradest. Nagu juba korduvalt mainitud, on liturgiliste traditsioonide kujunemisel oma roll nii vaimulikul kui ka kogudusel. Tähtsaks faktoriks on ka aeg, mille jooksul vaimulikud saavad kogudustes teenida. Saare- ja Muhumaale on iseloomulikuks asjaolu, et tegemist on nii praegu kui ka ajalooliselt olnud ääremaaga, kuhu tulemine oli raskendatud. See tegi inimesed iseseisvamaks ning seda võis märgata ka õigeusu kirikuelus. Kuna ülemhingekarjaste visitatsioonid ülemäära tihti ei toimunud, olid preestrid oma liturgilises tegutsemises suuresti iseseisvad. See on kaasa toonud mitmeid muutusi, mis on omased vaid Saare maakonnale ning mille mõju on märgata ka

tänapäeval. Esiteks on jumalateenistused toimunud Saare- ja Muhumaal eesti keeles, hoolimata asjaolust, et nii nõukogude perioodil kui ka Eesti taasiseseisvumise esimestel aastatel kuuluti Vene Õigeusu Kiriku (VÕK) koosseisu. Seda mõjutas loomulikult ka Saare maakonna rahvuslik koosseis, mis koosnes nii 1990. aastate alguses kui ka praegu eestlastest (98% üldrahvastikust) (RL002, 2011).

Mujal Eestis peeti ja peetakse küll ka eestikeelseid jumalateenistusi, ent Värska koguduse näitel saab välja tuua tõsiasja, et sealne preester oli 1990. aastate alguses venekeelne ja eesti keeles tegeles rahvaga diakon, lugedes ka ekteeniaid. Saare- ja Muhumaal tuleb oluliseks pidada uue kalendri (Gregoriuse kalendri) kasutamist kirikupühade pidamisel, kuigi kogu ülejäänud VÕK-i alal oli kasutuses vana ehk Juliuse kalender. Uue kalendri järgi kirikupühade pidamine ongi olnud iseloomulik eelkõige Saare- ja Muhumaale ning samamoodi ka Kihnule. Siinkohal on taaskord põhjuseks saarte isoleeritus ja iseseisev otsustusõigus, kuidas (kiriku)elu elada.

Loomulikult äratas taoline tegevus tähelepanu, kuid Saaremaa preestrid, eesotsas isa Felixiga, said ülemhingeekarjastega hästi läbi. Metropoliit Aleksius, kellest sai 1990. aastal Moskva ja kogu Venemaa patriarh, andis isa Felixile mitmeid autasusid. Tänu headele sidemetele sai praost küsida eriluba uue kalendri kasutamiseks kõigis Saare maakonna kogudustes, mis preestrile ka anti (Toon, 1997; 44). Selliste välja antud erilubade arv kogu VÕK-i vastutusalas pole teada. EAÕK-i autonoomia taastamine küll suurendas ülemhingeekarjase visitatsioonide arvu Saare maakonnas, kuid sellegipoolest on Saare- ja Muhumaa ka praegusel ajal ääremaa staatuses. Olukorda on parandanud Pärnu ja Saare piiskop Aleksandri ametisse seadmine, mille tulemusena on piiskop Saare maakonna õigeusklikele nüüd lähemal.

Eripäraseid elemente on leidunud ja leidub siiani ka liturgia vormilises ja vaadeldavas osas, mis on traditsiooniliseks muutununa märkamatuks omaks võetud. Kui Mandri-Eestis andis suuresti tooni vene traditsioon, siis Saare maakonda need eripärad nii suures osas ei puudutanud. Liturgia vormilise poole pealt saab näitena tuua ikonostaasi keskmes asuvate kuninglike uste avamise ja sulgemise. Vene traditsiooni järgi avatakse ja suletakse kuninglikke uksi liturgia

ajal mitmeid kordi, kuid Saare- ja Muhumaal jäetakse need avatuks (Autori intervjuu isa Andreasega, 17.04.2018).

Saarlased ei pannud niivõrd palju rõhku välisele kombetäitmisele, mida võib täheldada näiteks ka naiste peakatete puudumises kirikus. Mandri-Eesti kogudustele on peade katmine väga iseloomulikuks kombeks. Samuti ei tee saarlased nii palju ristimärke, kummardamisi ja vaimuliku käesuudlemisi kui mujal Eestis. Seetõttu levib suulises pärimuses humoorikas linnalegend, mille kohaselt läksid venelased Saaremaalt ära seetõttu, et nad ei tundnud end mugavalt isegi neile südamelähedases kirikus, sest saarlastest õigeusklikud tundusid olevat välises kombetäitmises väga leiged. Nii võib kokkuvõttes tõdeda, et kuna Saare- ja Muhumaale on ääremaana iseloomulik olnud keskse kontrolli puudumine kiriklike tavade kujunemisel, on aastakümnete jooksul kujunenud pärimusest kinni hoidnud inimesed endale sobivad kombed ja käitumisviisi kiriklikus keskkonnas ise kujundanud. Ent see ei tähenda kaugeltki seda, et usuline maastik püsiks muutumatuna ja vaimulik ei mängiks muutuste läbiviimisel oma osa.

2.1.3. Koguduste eripärad

Üldiselt on Saare maakonna kogudused olnud väga avatud preestri mõjutustele, mis on andnud preestritele suurema tegutsemisvabaduse ja koguduse võrdlemisi kiire heakskiidu. Sellegipoolest on iga kogudus eriline ning just koguduste eripärasid vaadeldes saab kokku panna tervikliku pildi Saare- ja Muhumaa õigeusu pärimusest. Kuna preestril on kiriklikus elus tähtsaim roll, võivad kogudused muutuda pahatihti preestri-ilmeliseks. Olemuslikult pole tänapäeval tegu ei positiivse ega ka negatiivse ilminguga, ehkki 20. sajandil peeti seda ohuks. Toonase kombe kohaselt ei hoitud preestrit ühe õigeusu koguduse juures üle kolme aasta. Selle põhjuseks oli soov, et kogudus ei läheks liialt preestri-ilmeliseks. Tegu oli teadliku üldkirikliku valikuga, mida soodustas vaimulike suur hulk – normaalsuseks oli olukord, mil igal kogudusel oli oma preester. Sellele vaatamata on Eesti õigeusu traditsioone vaadeldes näha, et preestril on olnud suur roll koguduse olemuse kujundamisel.

Koguduse traditsioonid kujunevad välja preestri ja koguduseliikmete vahelises interaktsioonis. Vaadeldes koguduste koosseisu, eristuvad kindlad positsioonid, mida koguduses täidetakse. Nendeks on altariteenijad, lauljad, kellamehed, küünlamüüjad, koristajad jne. Eelkõige lasub vaimulikul kohustus koolitada välja kogudusetöö tegijad, kes aitaksid liturgiliste toimingute juures. 1991. aastal võis näha koguduste juures tervet ametikandjate rida, kuid koguduseliikmete suremisega on olukord muutunud. Nii teeb omad korrektuurid usuelu muutumisel ka vähenev koguduste liikmeskond.

Üheksakümnendate alguses olid Ööriku, Levala ja Leisi kogudustes omad lauljad. Neisse kogudustesse, kus oma koori polnud, võtsid isa Felix ja Innokenti ise kirikulauljad kaasa. Üleminek sellisele olukorrale toimus sujuvalt ning nüüdseks on sellest saanud tavapärane praktika. Olgu mainitud, et isa Felixi tütar Helena Kadarik oli aastail 1992–2011 Kuressaare Püha Nikolai koguduse koorijuht ja ühtlasi ka tunnustatud muusikaõpetaja ning kontsertmeister. Kuressaarest pärit vaimulik tiim, eesotsas isa Felixiga, käis maakogudustes teenimas. Sarnaselt oli isa Innokentil abiks ülempreester Järvesalu kolm õde, kes aitasid kaasa laulmisega kõigis vaimuliku kogudustes. Kuna kogudused harjusid olukorraga, jätkas samal viisil ka isa Andreas, kes oma teisel teenimisajal (2004–2014) kaasas liturgilisse tegevusse lisaks koguduste liikmetele ka oma pere: lauljateks abikaasa Elvira, tütred Jaanika ja Anna ning altariteenijateks-kellameesteks pojad Jüri ja Lauri. Samamoodi koondas preester Toivo enda ümber koguduste liikmed ja oma perekonna, eesotsas tema kirikulauljast abikaasa Marina Treimaga, lõpetades tütarde Ruti, Maaria, Miriami, ja Tiinaga. Treimad alustasid ka laululaagrite korraldamist Tornimäel, millest on saanud tähtis osa praegusest Saare maakonna õigeusu elust. Isa Roman ja isa Kristoforos on jätkanud Kuressaare koguduse lauljate ja lugeja kaasamist maakogudustes, samuti on mõnedes maakogudustes koolitatud ka uusi lauljaid ja lugejaid (Autori intervjuud Saare maakonna preestritega; osalusvaatlus Piila koguduses, 23.09.2017).

Huvitavaks ning Saare maakonna mõnelele õigeusklikele iseloomulikuks nähtuseks on mitmetest jumalateenistustest osavõtmine. Ajalooliselt on pühapäev alati olnud puhke- ja kirikuskäimise päevaks. Nii võib kohata õigeusklikke, kes

lisaks oma kogudusele käivad ka teistes kogudustes – pärast õigeusu liturgiat minnakse luteri kirikusse sealse õpetaja jutlust kuulama ning lõpuks ka mõne vabakoguduse teenistusele. Loomulikult ei kahanda see uskliku väärtust õigeusklikuna, vaid pigem on inimesed põhjenduseks toonud võrdlusemomendi erinevate konfessioonide vahel ning sotsiaalse mõõtme, mis annab võimaluse suhelda eri inimestega (Autori intervjuud Saare maakonna õigeusu koguduste liikmetega, 2017–2018).

Muhu-Hellamaa ja Muhu-Rinsi kogudused on heaks näiteks koguduste erinevustest ja omapäradest. Muhu on küll väike saar, kuid sellegipoolest rajati sinna suure õigeusklike arvu tõttu kaks kogudust. Ajaloolised muutused vormisid 1991. aastaks kogudused eriilmelisteks, mida kinnitavad preestrite tähelepanekud ning kohapealne vaatlus. Raske on sõnastada erinevusi, mis väljenduvad nii vaimulikele, koguduseliikmetele kui ka töö autorile tundmuslikult, kuid kogudused on nagu perekonnad, mis erinevad üksteisest ja millel on oma iseloomulik olemus. Erinevused on nähtavad ka liturgilises ruumis. Kui Muhu-Hellamaa koguduses võib istepinke näha kiriku keskel, siis Muhu-Rinsis aga seinte ääres. Kirikuruumi kujunduse määrab suuresti ära kirikuhoonete erinev arhitektuur – Muhu-Hellamaa kirik on mahult veidi suurem (Osalusvaatlused Muhu-Rinsi ja Muhu-Hellamaa kirikus, 22.10.2017).

Koguduste eripärasid kirjeldades ei saa mainimata jätta kirikuliste soolist koosseisu. Nimelt moodustavad kirikulistest lõviosa naised. Kuigi seda võivad põhjustada mitmed faktorid, on huvipakkuvad just nimelt Saare maakonnale omased eripärad, mis võivad naiste rohkust ja meeste vähesust kirikus tekitada. Esimeseks ilmseks teguriks on kirikuskäijate vanus, mis jääb enamasti pensioniikka ning sellest lähtuvalt tuleb arvestada meeste lühema keskmise elueaga, mistõttu vanemaid meesterahvaid kirikus näha ei ole. Sotsio-kultuuriliselt ja ajalooliselt võib välja tuua ka asjaolu, et saarte mehed tegelesid kalapüügi ja merendusega, mistõttu jäi sotsiaalseteks tegevusteks vähem aega. Taolised käitumisviisid aga kandusid üle põlvkondade. Nii on ka aastatel 1991–2018 näha pigem naissoost aktiivseid koguduseliikmeid (Autori intervjuud Saare maakonna preestritega; osalusvaatlused aastatel 2004–2018).

3. ÕIGEUSK SAARE- JA MUHUMAAL TÄNAPÄEVAL

3.1. Liturgiline maastik

Liturgilist ruumi ja liturgilisi tavasid käsitletakse käesolevas töös kokkuvõtvalt kui liturgilist maastikku. Välja tuuakse Saare maakonnale iseloomulikke eripärasid: kirikuhooneid, nende sisustust ning liturgilise elu üksikasju. Eelnevalt käsitletud usuelu eripärasid saab pidada elava pärimuse lähtealuseks või keskkonnaks, milles õigeusu usuelu Saare- ja Muhumaal elatakse.

3.1.1. Liturgiline ruum

Õigeusu kirikus on võtmetähtsusega liturgiline ruum, milles liturgilist elu elatakse. Oma doktoritöös „Tänapäeva eestikeelsete õigeusklike katehheesist ja uskumustest“ on Liina Eek käsitlenud õigeusu keset eestikeelsete õigeusklike seas, kes tõid kiriku materiaalse dimensiooni all välja kiriku välist ilu, arhitektuuri, rikkalikku interjööri, ikoone ja viirukit (Eek, 2017; 43). Kuna Saaremaal on valdav enamus õigeusklikest eestikeelsed, rakendub eeltoodud sedastus ka saarlastest õigeusklikele. Seda kinnitab omakorda käesoleva töö autori poolt osalusvaatlustel tähelepandu ning inimeste üldine arvamus.

Saare maakonna liturgilist ruumi iseloomustab koguduste ja seeläbi ka kirikuhoonete suur kogus. Vaadeldes EAÕK-i koosseisu kuuluvate koguduste arvu maakondade lõikes (Tabel 1), on Saare maakond koguduste arvult Eesti maakondades 14 kogudusega teisel kohal. Esikohal asuval Pärnumaal asub 16 EAÕK-i kogudust. Küll aga saab Saare maakonnale omistada esikoha kõige suurema õigeusu koguduste tiheduse (katvuse) kategoorias Eesti maakondade lõikes – üks kogudus 209 km² peale näitab tugevat õigeusu traditsiooni piirkonnas ning seab kõrged nõudmised täitmaks maakonna õigeusklike usulisi vajadusi,

mille kogukond küll kahaneb, ent on siiski veel arvestatav. Võrdluses teiste maakondadega järgnevad Saare maakonnale Võru maakond ($288 \text{ km}^2/\text{kogudus}$) ja Pärnu maakond ($388 \text{ km}^2/\text{kogudus}$).

Välja saab tuua ka kogudustevõrgu tiheduse, mis annab aimu, kui hästi katavad Saare maakonna kogudused õigeusklike vajadusi. 2011. aasta rahvaloenduse andmetel (RL0453, 2011) on Saare maakonnas 1309 õigeusklikku. Niisiis on neljateistkümnes koguduses kokku 1309 õigeusklikku. Saare maakonna rahvaarv 2011. aastal oli 32 060 (Statistikaamet, 2017), mis teeb õigeusklike osakaaluks 4,1%. Kuigi täpne ülevaade kogu EAÕK-i praegusest liikmeskonnast puudub, on neid hinnanguliselt 27 000 ja nad jagunevad 64 koguduse peale. Võrreldes EAÕK-i liikmete arvu ja Eesti rahvaarvu 2011. aastal, on kogu Eesti rahvastikust 2,1% EAÕK liikmed. Saadud andmetest tehtud arvutuste põhjal kerkib esile EAÕK-i kuuluvate õigeusklike suurem protsent Saare maakonnas, mille aluseks saab pidada õigeusu traditsiooni ja pärimuse suurt mõju Saare- ja Muhemaal. Sellegipoolest ei garanteeri koguduste arvukus kogudustevõrgu efektiivsust, eriti olukorras, kus Saare maakonnas on teenimas kõigest kaks vaimulikku. Samuti peab suhtuma kriitiliselt Rahvaloenduse andmetesse usulise kuuluvuse kohta. Praegusel hetkel peavad Saare maakonna preestrid ristitud õigeusklike arvuks hinnanguliselt 1600–2000 inimest.

Kui efektiivsusest jääb vajaka, siis liturgilise mitmekesisusega on asjalood palju paremad. Koguduste ja kirikute rohkus tagab suurepäraselt eripäraste liturgiliste ruumide olemasolu – kirikud erinevad nii oma arhitektuuri kui ka sisustuse poolest. Sel omakorda on lisaks palveelule suur roll kirikus kujuneva kogemuse tekkimisel. Osalusvaatluse käigus tegi käesoleva töö autor tähelepanekuid sakraalehitiste eripärade kohta, seades põhifookuse interjööri.

Õigeusu pühakoja traditsiooniline ja kaanonitel põhinev ülesehitus määrab ära eelkõige altari ja ikonostaasi detailid ning asukoha hoones. Istekohtade olemasolu ja asetus, ikoonide hulk, värviskeemide kasutus ja muud sisustustegurid tulenevad mitmetest allikatest – liturgilistest värvidest, kohapealsetest õigeusu traditsioonidest, kirikuhoone arhitektuurist ning eelkõige pärimusega kujunenud olukorrast. Mõningate eranditega domineerivad Saare maakonna kirikutes heledad toonid nii kiriku sisemuses kui ka fassaadil.

Põhjusteks on eelkõige praktilised hoiakud, mille tõttu kirikute viimistlemiseks lubjati pühakojad kohaliku materjaliga. 14-st kirikust on lupjamist kasutatud kogunisti 10 sakraalehitise juures. Eranditeks on Pärsama, Metsküla, Levala ja Kuressaare kirik, millest Pärsama on tellistest fassaadiga, Metsküla ja Levala on puidust kirikud ning Kuressaare kirik on saamas 2018. aastal lõppevate restaureerimistööde käigus kollakas-valge fassaadi. Saare maakonna õigeusu sakraalarhitektuur ei esinda vanavene stiili. Kuressaare kiriku näitel on tegu klassitsistliku kirikuhoonega, samal ajal kui Scheeli tüüpprojekt omab mõjutusi bütsantsi kirikustiilist. Erandlikeks saab pidada ülalmainitud Pärsama, Metsküla ja Levala kirikuid, mis esindavad tagasihoidlikku Saaremaale omast rustikaalset sakraalarhitektuuri. Lisaks isa Innokenti panusele Saare maakonna kirikuhoonete korrashoiu tagamisel, on mitmetes kirikutes tehtud aastatel 1991–2018 restaureerimis- ja renoveerimistöid. Sellesse on oma panuse andnud programm "Pühakodade säilitamine ja areng", kohalikud omavalitsused ja kogudused. Mahukamateks töödeks on olnud Kuressaare (Põld, 2014), Ööriku (Põld, 2010) ja Muhu-Rinsi kirikuhoonete korrastamine.

Samuti erinevad Saare maakonna kirikud Mandri-Eesti kirikutest väiksema arvu ikoonide poolest. Samas on ka siinkohal üks erijuhtum – Kuressaare kirik –, kuid üldjoontes on kirikute seinad valged ning Setumaale või muule Eestile omast ikoonide rohkust interjööris täheldada ei saa. Õigeusu liturgilises elus on tähtis koht ka küünaldel ja teistel sümbolitel. Küünlad süüdatakse ja asetatakse konkreetse ikooni juurde või muudele küünlajalgadele. Küünal sümboliseerib armastuse palavust Jumala, Jumalaema ja pühakute suunas (Eesti Apostlik-Õigeusu Kiriku Haapsalu kogudus, 2008).

Küünalde kasutamise traditsioon on levinud ka Saare- ja Muhumaal, kuid siingi on märgata eripäraseid jooni. Nimelt põlevad küünlad kuni täieliku kustumiseni, jättes küünlapesadesse küünlajääke. Sellele vastandub Lõuna-Eesti traditsioon, mille kohaselt küünlad kustutakse ja eemaldatakse küünlapesadest, kui põleda on jäänud umbes paar sentimeetrit küünalt. Taolise käitumise tagamaadeks võib pidada saare kirikuliste austust asetatud küünla vastu – selline pärimuslik teadmine ilmnes koguduseliikmetega suhtlemisel (Autori intervjuud Saare maakonna õigeusu koguduste liikmetega, 2017–2018; osalusvaatlused

aastatel 2004–2018). Samuti pole Saare maakonna õigeusklike seas levinud ülemäärane liikumine teenistuse ajal. Kirikulised asuvad statsionaarsetel kohtadel pinkide või muude istekohtade juures, mis annavad võimaluse sobilikul ajal istumiseks. Vaadeldud jumalateenistustel ei täheldanud käesoleva töö autor meeste ja naiste kirikupoole tava rakendamist, mille kohaselt asuvad naised altari suunas vaadates vasakul ja mehed paremal pool. See on tingitud ikonostaasist, sest Jumalaema ikoon asub vasakul ning Kristuse ikoon paremal pool. Mainitud tava on levinud eelkõige Setumaal ja Lõuna-Eesti kogudustes.

3.1.2. Liturgilised tavad

Liturgilise maastiku osana saab käsitleda liturgilisi tavasid, mida praktiseeritakse peaaesjalikult liturgilises ruumis. Jumalateenistuste ja talituste läbiviimine nõuab vaimulikult liturgika tundmist ja väljaõpet, mida omandatakse eelkõige kirikliku praktika käigus. Oma vaimulikus teenimises tuginevad vaimulikud jumalateenistuste läbiviimisel erinevatele kirjalikele allikatele – teenistus- ja talitusraamatutele, mille kasutamise on omakorda heaks kiitnud kohalik piiskop. Liturgilised tavad kogudustes kujunevad eelkõige kahe faktori koosmõjul. Esiteks, vaimulike kasutatavate allikate rakendamine liturgilises elus, kui vaimulik on jumalateenistuse läbiviija. Teiseks faktoriks liturgiliste tavade kujunemisel on koguduseliikmete osalus preestri läbiviidaval jumalateenistusel – kuidas kirikus käitutakse ja tegutsetakse. Vaimuliku ja koguduse koosmõjul tekib olukord, mida järgnevalt ka kirjeldatakse.

Alapeatükis 2.1.2. (Liturgilised eripärad ja vaimulikud) anti põgus ülevaade aastatel 1991–2018 Saare maakonna õigeusu kogudustes teeninud vaimulikest. Kuus vaimulikku saab jagada kolme kategooriasse, lähtuvalt nende teenimisaja ja väljaõppe erinevustest. Nende alusel käsitletakse siinkohal liturgilisi tavasid, mida need preestrid esindavad.

Isa Felix (Kadarik) ja isa Innokenti (Hiet) läksid vaimulikuametist erru vastavalt 2011. ja 2010. aastal. Oma pika vaimulikuameti ajal kujunesid preestritel välja liturgilised tavad, mille aluseks on erinevad teenistuskorrad kui ka kasutatud materjalid, millest lähtudes jumalateenistusi läbi viidi. Isa Felix ja isa

Innokenti kasutasid kindlate põhimõtete alusel 1940. aastal EAÕK-i Sinodi välja antud käsiraamatut „EAÕK Jumalateenistusraamat“, milles kajastuvad enamik peetavatest jumalateenistuskordadest. Sellele lisanduvad kindlate kirikupühade teenistuskorrad, mille tarbeks kasutatakse praeguseni 1890. aastal Riias väljaantud raamatut „Suurte pühade triood“ ning toonases Jurjevis 1911. aastal ilmunud „Õietriood“ (Paasast nelipühini) ja 1907. aastal trükitud „Paastutriood“. Lauljate kasutada oli 1922. aastal ilmunud „Eesti Apostliku-õigeusu kiriku lauluraamat“ (Autori intervjuu isa Innokentiga, 14.04.2018).

Kuigi mõlemad preestrid olid koguduste juures ametis aastakümneid, on nende puhul keeruline välja tuua märkimisväärseid erinevusi liturgilistes tavades. Teenistused ja talitused peeti kindla korra järgi, kuid suurt rõhku pandi jutlustele ja kõnedele, mida peeti ka peielaudades või surnutepühadel. Samuti kasutati riimitud vaimulikke rahvalaule, mis järgnevate preestrite teenimisajal praktiseerimist enam ei leidnud. Isa Innokenti pidas ka hingepalveid Kaitseväge ja Kaitseliidu poolt korraldatud riiklike tähtpäevade mälestusteenistustel monumentide juures.

Isa Andreas (Põld) kasutas Saare maakonnas teenides samuti 1940. aastal väljaantud EAÕK-i Jumalateenistusraamatut. See eelistus kujunes eelkõige väljaõppe ning kirikliku praktika käigus. Ka isa Andrease puhul on keeruline välja tuua kindlaid liturgilisi tavasid, mis erineksid teistest vaimulikest. Lauljad kasutasid 2003. ja 2005. aastal ilmunud lauluraamatuid. Riimitud rahvalaulude kasutamist vaimulik ei soosinud. Lisaks liturgilistele tavadele pidas isa Andreas tähtsaks igal võimalusel rahvaga suhtlemist, olgu selleks koosistumised pärast teenistust, vestlused muudel talitustel või pühapäevakooli vormis. Eelkõige kajastus ülempreester Andrease tegevuses tahe ja oskus anda ka argiste vestluste käigus edasi vaimulikku õpetust ja õigeusu teadmisi. Just nimelt individuaalne lähenemine aitab kaasa inimeste tulemisele kiriku juurde. Samuti oli isa Andreas Kaitseliidu Saaremaa Maleva kaplan, pidades sarnaselt isa Innokentile talitusi.

Preester Toivo (Treima) puhul on märgata liturgilistes tavades teiste preestritega võrreldes erinevusi. Materjalidest kasutab vaimulik kõiki tsariaegseid eestikeelseid teenistus- ja talitusraamatuid. Alustanud oma vaimuliku teekonda Tallinnas, sai preester liturgikamaterjale ja laulunooti isa

Mattiase (Palli) ja tema abikaasa Terje käest. Materjalide loetelus leidub 1. ja 2. Lauluraamat (2003 ja 2005), Õigeusu Palveraamat (2006), tsaariaegsed lauluraamatud ning isa Toivo enda ettevalmistatud teenistuste ja talituste tekstid suuremate pühade pidamiseks. Lisaks sellele kasutab preester probleemsete kohtade täpsustamiseks vene- ja ingliskeelseid teenistus- ja talitusraamatuid (Autori intervjuu isa Toivoga, 16.04.2018).

Nooremate preestrite puhul on mitmete materjalide kasutamine ja kombineerimine tavapärane praktika. Suuniseid selleks saadakse eelkõige kohalikult piiskopilt. Isa Toivo on hakanud pidama teenistusi, mida koguduste liikmed polnud varem näinud ega nendel osalenud – suure reede matmisteenistus, Jumalaema uinumise koguõine teenistus, ülestõusmispühade koguõine teenistus ning suurel kolmapäeval toimuv Püha Õlitamise salarus. Kuigi Kuressaare koguduses on eelmainitud teenistusi peetud, siis erinevate jumalateenistuste pidamine ka maakogudustes avardab kirikuliste arusaamu õigeusu kiriku liturgiast ning siinkohal täidab preester Toivo ülimalt tähtsat rolli Saare maakonna õigeusu pärimuse kujundamises. Võrreldes isa Felixi ja isa Innokentiga, peab isa Toivo aseteenistuste asemel tihedamini armulauateenistusi. Samuti on märkimisväärne isa Toivo abikaasa Marina ja nende tütarde panus liturgia läbiviimisel ja selle kinnistamisel rahva seas.

Isa Roman (Tõnisson) kasutas oma teenimisajal Saaremaal EAÕK-s kasutatavaid teenistus- ja talitusraamatuid ning katseväljaandeid. 2014. aastal ilmus EAÕK-i uus „Teenistusraamat“. Kuna tegu oli kiriku liturgikakomisjoni pikaajalise tööga, katsetati eelnevalt võimalikke sõnastusi ja variante, kuidas saaks kõige paremini liturgilisi tekste esitada. Komisjoni koosseisu kuulusid Tartu pühitsetud piiskop Eelija, samuti Tallinna peapiiskopkonna peavikaar ülempreester Mattias (Palli) ja EAÕK Püha Sinodi sekretär ülempreester Tihhon (Tammes). Komisjoni abistasid nõuandjatena ülempreester Ardalion (Keskküla) ning Reomäe Püha Eelkäija skiita õed Theofili ja Theoterpi (Metropoliit Stefanus, 2014).

Isa Romani puhul võib liturgilistes tavades täheldada omanäolisust. Kuigi preester enda sõnul uusi liturgilisi traditsioone ei juurutanud, tekitas kõneainet osaline loobumine kalmistupühadel läbiviidavast suitsutamisest. Kadiila ehk

suitsuti on õigeusu kiriku liturgikas tähtsal kohal. Viirukisuits tõuseb taeva poole kui palve. Saare maakonnas on levinud traditsioon, et suitsutatakse kogu surnuaeda, kuid isa Roman ei pidanud seda vajalikuks teha, viidates asjaolule, et tegu on kohaliku kombega, millel puudub teoloogiline põhjendus. Samuti jäeti ära luterlikud riimlaulud, mida peab preester siiani ebavajalikuks lisandiks õigeusu liturgiliste tavade juurde (Autori intervjuu isa Romaniga, 27.04.2018).

Preester Kristoforos (Parts) on Saare maakonna kogudustes teenimas alates 2017. aasta algusest. Selle aja jooksul on vaimulik saanud juba piisavalt põhjaliku ülevaate maakonna kogudustest. Liturgilistest materjalidest kasutab isa Kristoforos 2014. aastal väljaantud „Teenistusraamatut“; matuse, pihi ja laulatuste jaoks 1940. aasta „Jumalateenistusraamatut“. Ristimisel kasutab ta isa Mattiase (Palli) koostatud, kuid praegu veel välja andmata ristimis- ja salvimistalituste korda. Haige õlitamise salasuse tsaariaegset korda on redigeerinud piiskop Aleksander ja isa Ardalion (Keskküla). Taas on näha töösolevate materjalide kasutamist ning seeläbi tekstide kohandamist ja praktiseerimist, mida liturgikakomisjon veel välja andnud pole. Isa Kristoforose läbiviidava liturgia osaks on ka jutlus, mida peetakse kas pärast evangeeliumi lugemist või enne lõppõnnistust liturgia lõpus. See on võimalus anda edasi õigeusu kiriku õpetust ja käsitleda päevakohast kirjakohta, seletades seeläbi paiknemist kirikuaastas.

Saare maakonna preestrite seas ei ole kombeks liturgiliste tavade kujundamisel arvesse võtta eelnevate vaimulike praktikat. Eelkõige kujundab preester liturgilised tavad oma varasema väljaõppe ja praktika käigus kujunenud arusaamade põhjal. Ka kogudused on olnud vastuvõtlikud preestrite praktikale – kõik viis intervjuueeritavat vaimulikku tõid välja koguduse kiire kohanemise uue vaimulikuga. Seega pole kogudustel peale välise kombetäitmise kuigi suurt rolli liturgiliste tavade edasikandmisel. Taolise nähtuse põhjuseid võib olla mitmeid, kuid süveneda tuleb õigeusu kiriku keskmeele, milleks on liturgia.

Veel kord tuleb mainida, et võrreldes Lõuna-Eesti kogudustega, on suureks erinevuseks olnud pühade pidamine uue kalendri järgi. Kuni 2012. aastal jõustunud kalendriühtlustamiseni (Metropoliit Stefanus, 2011) peeti Saaremaal liikuvaid pühasid Gregoriuse (uue) kalendri järgi. Praegusel ajal peetakse liikuvaid pühi (suure paastu triood ja nelipühiperiood) üle Eesti, seega ka

Saaremaal, Juliuse ehk vana kalendri järgi ning liikumatuid pühi uue kalendri järgi.

Liturgilisi tavasid, mis on iseloomulikud kogudustele, saab täheldada eelkõige osalusvaatluste abil. Andmeid koguduste liturgiliste tavade kohta – ehk millised on koguduse vaadeldavad liturgilised tavad – kogus autor aastatel 2004–2018. Osalusvaatluse kõrval omab suurt tähtsust preestri vaade kogudustele. Eelkõige käsitletakse siin intervjuude käigus vaimulikelt kogutud andmeid, millest lähtutakse ka andmete kategoriseerimisel. Vaimulike andmetest nähtub, et erinevatele kogudustele iseloomulikke märkimisväärseid liturgilisi tavasid ei esine, küll aga on erinevusi tehnilistes pisiasjades. Täiesti eraldi tuleb siiski vaadelda Reomäel tegutsevat Püha Eelkäija skiitat (nunnaklooster), mis jagab kohaliku kogudusega Reomäe Apostel Andrease kirikut. Saare maakonna õigeusu elu muudab eriliseks asjaolu, et Reomäel asub EAÕK ainuke nunnaklooster. Kloostri olemasolu on märgilise vaimse tähendusega ning tähtis on seegi, et see on avatud uudistajatele. Kloostri rolli saab kasutada õigeusu pärimuse tutvustamisel, kuid võtmeküsimuseks on see, kas Kreeka traditsioone järgivat nunnakloostrit saab käsitleda kui Saaremaa õigeusu pärimust kandvat kiriklikku asutust.

Tehnilise pisiasjana on mainitud annetuste kogumine. Mõnedes kogudustes koguvad korjandusi koguduse liikmed (tavaliselt kirikuvanem või küünlamüüja) teenistuse ajal, teistes kogudustes asetatakse annetus pärast armulauda selleks ette nähtud karbikesse. Kuressaare koguduse näitel kogub korjandusi usutunnistuse lugemise või laulmise ajal küünlamüüja.

Kirikuliste käitumise kujunemises jumalateenistuste ajal on määrav roll vaimulikul ja tema edasi antud õpetusel. Vaadeldavateks käitumismustriteks kirikus on näiteks liikumine, kaasa laulmine, ristimärgi tegemine ja kummardamine. Õigeusu liturgias annab vaimulik tihtipeale koguduseliikmetelegi märkamatu sönalisi suuniseid. Nii ütleb preester enne evangeeliumit: „Tarkus! Kuulgem vaga meelega püha evangeeliumi lugemist. Rahu olgu kõikidega!“ (EAÕK Sinod, 1940; 83). Preestrid lisavad kirikulistele märguandeks ka seismisüleskutse, mis kõlab evangeeliumi eel: „Tarkus! Seiskem vaga meelega! Kuulgem püha evangeeliumi lugemist. Rahu olgu kõikidega!“. Taolisi suuniseid

Saare maakonna õigeusklike seas täidetakse, nende seas on näiteks ka peakummardamine ja preestri kummardamisele vastukummardamine.

Enamasti inimesed liturgia ajal kaasa ei laula. Selle põhjusteks peavad preestrid kirikuliste julguse ja oskuste puudumist. Erandiks on Meie Isa Palve, mida kirikulised tavaliselt kaasa laulavad. Kui kaasa laulda osatakse, tullakse enamasti kliirosele ning saadakse preestri juhiseid laulmiseks. Isa Toivo kogudustes on katsetatud ka usutunnistuse ning Meie Isa Palve retsiteerimist koos kogudusega suuremate pühade ajal, kui kirikus on rohkem rahvast. Isa Toivo koguduste näitel on erinevusi armulauaeelse palve lugemisel, kui inimesed loevad valjult palvet kaasa. Isa Andreas on lauljate arvukuse kohta öelnud järgmist: „Tundub, et Jumal saadab iga kümne kirikulise kohta ühe laulja. Seepärast on normaalne, et sageli laulab saartel teenistustel üks laulja, sageli preester ka üksi,“ (Autori intervjuu isa Andreasega, 17.04.2018).

Ristimärki tehakse võrreldes Setumaaga küll vähem, kuid seda teeb enamik kirikulistest. Matusetalituste juures on toimunud muutused pigem matuse vormilises osas. Kui varem planeeriti matuse jaoks terve päev ehk surnuga viidi läbi kiriklikke talitusi kodust ärasaatmisest kuni haua kinniajamiseni, siis tänapäeval pole niivõrd pikk matusetalitus enam kombeks.

Koguduste liturgilisi tavasid käsitledes ei saa mainimata jätta preestreit jumalateenistustel toetavaid inimesi. Lisaks mainitud lauljatele, on preestrit abistamas lugejad, altariteenijad, kirikuvanemad ja teised kirikute hooldamisel osalevad isikud. Kui isa Felixi ja isa Innokenti teenimisaja alguses oli igas koguduses oma vaimulik ja koor, siis praegusel ajal on olukord vastupidine – igal vaimulikul on laulja(d), kellega käiakse teenistusi-talitusi läbi viimas. Nii on Kuressaare kogudust naljatledes kutsutud rändkoguduseks, kelle liikmed aitavad isa Kristoforost jumalateenistuste läbiviimisel tema teistes kogudustes. Piila koguduses on tänu isa Toivo algatusele oma altariteenija ning lugeja-laulja. Isa Toivo seitsmest kogudusest on lauljaid kahes – lisaks preestri abikaasale Marinale on laulmas vastavalt üks ja teises kolm lauljat. Diakone ja alamdiakone Saare maakonna kogudustes pole, kuid lugejaid leidub. Kuressaare koguduse juures on alates 1993. aastast olnud lugejaks Kira Aav, Piila koguduses on isa Toivo koolitanud Mikk ja Mihkel Lehtsaare. Muhu kogudustes on lugejaks Marko

Reinväli (Autori intervjuud Saare maakonna õigeusu koguduste liikmetega, 2017–2018; osalusvaatlused kogudustes 2017–2018).

3.2. Elav pärimus

Saare- ja Muhumaa õigeusklike elava pärimuse vaatlemine on teemast tervikpildi andmise juures võtmetähtsusega. Elav pärimus võtab kokku võimalikud tegurid, mis moodustavad Saare maakonna õigeusu ja õigeusklike eripärad: keskkond, inimesed, nendevahelised suhted, kirikliku ja ilmaliku elu kooslus ning inimeste panus liturgilisel maastikul. Aastate jooksul kujunenud olukorra kirjeldamine on abiks kohalike õigeusklike identiteedi ja mineviku mõistmisel ning heaks lähtealuseks tulevikku vaatamisel. Kuigi töö võtab vaatluse alla aastad 1991–2018, kirjeldatakse elavat pärimust eelkõige osalusvaatluse käigus kogutud informatsiooni ja ajalooliste allikate põhjal kindlaks määratavate muutuste põhjal.

Eesti Vabariigi taasiseseisvumisega kerkis päevakorda EAÕK-i taastamine Eestis. Oma järjepidevuse paguluses säilitanud kirik registreeriti 11. augustil 1993. aastal. Konstantinoopoli emakirik taastas 1923. aastal antud Tomose 20. veebruaril 1996. Kuressaare Püha Nikolai kogudus ja teised maakonna kogudused arvati EAÕK-i struktuuri alles 1996. aasta sügisel (Toon, 1997; 61). 1996. aastast alates teenis Saare maakonna 14 koguduses kaks preestrit (isa Felix ja isa Innokenti). Välja oli kujunenud stabiilne teenimisplatvorm ja koguduste toimimine. 1999. aastal sai EAÕK kirikupeaks metropoliit Stefanus ning 2004. aastal otsustati moodustada kirikus kolm piiskopkonda. Saare maakonna kogudused kuuluvad Pärnu ja Saare piiskopkonda, mille peaks on 2009. aasta 12. jaanuarist pühitsetud piiskop Aleksander. Õigeusklike tegevuse kasvu oli taas märgata alates 2004. aastast, kui Saare maakonna koguduste juurde naasis isa Andreas Pöld. Päevakorda tõusid kirikuhoonete restaureerimine ning nunnakloostri rajamine Öörikule (Pöld, 2007; 3).

Samuti alustas Saaremaal teenimist isa Toivo, kes Tornimäel baseerudes teenib Saare maakonna kogudustes alates 2010. aastast. 2012. aastal Reomäele kolinud nunnad on Saare maakonna õigeusu pärimuses küll uudsel positsioonil ning ei anna tingimata edasi traditsioonilist vaadet Saare maakonna õigeusust, kuid skiita täidab tänuväärset rolli õigeusu kiriku tutvustajana, olles samaaegselt ka turismiattraksioon. 2011. aastaks olid Saare maakonnas pikka aega teeninud vaimulikud isa Felix ja isa Innokenti erru läinud ning sellega lõppes üks ajastu Saare maakonna õigeusu pärimuses. Pärast isa Andrease lahkumist Setumaale 2014. aastal, asus Saaremaa õigeusklikke teenima isa Roman. Tema teenimisaja lõpul 2017. aasta algusest, on maakonna õigeusklikke teenimas isa Kristoforos. Koos isa Toivoga hallatakse 14 kogudust.

Riiklike ja üldkiriklike sündmuste ning preestrite vahetamise valguses on Saare maakonna õigeusklikud omandanud oma eripärase olemuse ja väljendusviisi, kuidas end kiriklikus keskkonnas väljendada. Teadmised katehheesist ja liturgikast pärinevad eelkõige esivanematelt ja harjumusest, mida omandati kirikus käies, kuid mida võib pidada siiski väheeks. Teiseks põhiliseks allikaks on vaimulike jutlused, mis täidavad suurt rolli ka praeguste preestrite teenimise puhul, kui eriti maakogudustes on see üks ainuke moodus õpetust puudutavate teadmiste edasiandmiseks. Ka eelmised preestrid on koguduste rahvast õpetanud. Näiteks isa Andreas kutsus 2004. aastal Saaremaale tulles Kuressaare koguduse juures ellu pühapäevakooli. See toimub sarnasel moel seal ka käesoleval ajal. Praegused Saare maakonna preestrid peavad katehheesi tähtsaks. Isa Toivo viib uute ristitute puhul läbi umbes aastase katehheesi ning Tornimäe koguduses toimub kogu talve vältel õigeusule keskenduv loengute sari, kus käib 6–7 inimest. Isa Kristoforos proovib õigeusklike teadmisi parandada läbi katehheesitundide ja põhjalike jutluste.

Ehkki 2011. aastal oli Rahvaloenduse alusel Saaremaa elanikest 1309 märkinud end õigeusklikuks (Statistikaamet, 2011), ei näita see nende koguduste liikmete arvu, kes on tasunud liikmemaksu. Tabel 2 toob välja preestrite antud andmetel põhineva koguduste liikmestatistika. Saare maakonna õigeusu kogudustes on selle kohaselt kokku 617 liiget. Seda on üle poole vähem kui rahvaloenduse andmetel, kuid reaalselt olukorda peegeldab kõige paremini

kirikuliste arv jumalateenistustel, mille arvud koguduste lõikes on samuti välja toodud Tabelis 2.

Üldjoontes saab EAÕK-sse kuuluvaid õigeusklikke üle Eesti vaadelda järgnevalt: esmalt regulaarsed kirikulised; seejärel koguduste liikmed ja kolmandaks kiriku liikmed, kes liikmemaksu kindlas koguduses ei maksa. Isa Andrease sõnul näitab just liturgial käivate kirikuliste hulk, milline olukord koguduses valitseb – kirikuliste hulk EAÕK kirikutes on umbes 3% kogu liikmeskonnast, maakohtades 3–6% vahel. Selliseid andmeid saab tuletada koguduse liikmete ja jumalateenistustest osavõtnute arvust ning neid andmeid on isa Andreas kogu Eestis kogunud. Tabelis 2 toodud andmetest nähtub, et saarlastest õigeusklike seast käib regulaarselt jumalateenistusel 13,8% inimestest. Võttes arvesse isa Andrease välja toodud protsendid, on Saare maakonna õigeusklike kirikuskäimise aktiivsus võrreldes teiste EAÕK-i kogudustega märkimisväärselt kõrgem. Lõplikke järeldusi saab teha ametliku statistika alusel, mille kogumine on EAÕK-i üheks tulevikueesmärgiks.

2012. aastast pärinevad isa Andrease kogudustest andmed kirikuliste kohta, mis on esitatud Tabelis 3. Võrreldes vastavaid kogudusi praeguse seisuga, nähtub selgelt liikmete arvu vähenemine (920 liikme asemel 410), kuid kirikuliste arv nii märgatavalt muutunud pole (92 kirikulise asemel 85). Küll aga on tõusnud kirikuliste osakaal liikmetest – varasemalt 10%-lt 13,8%-le. Seega on ühe preestri kohta Saare maakonnas õigeusklikke 309. Loomulikult on eelduseks asjaolu, et preester teeb vaimulikutööd täiskohaga. See peaks tagama õigeusklike jaoks head tingimused vaimuliku elu elamiseks ning preestritele piisava teenimispõllu. EAÕK-s on vaimulike seas kujunemas uus põlvkond, kes olude sunnil teevad kas osalise või täiskoormusega tööd ning täidavad preestriametist tingitud kohustusi nädalavahetusel. See tekitab olukorra, kui preestril on vähem aega pidada talitusi, mis omakorda võib väljenduda liikmete vähenemises. Eelkõige peaksid vaimulikud hoolitsema koguduste jätkusuutlikkuse eest, mis tagaks ka preestrite ülalpidamise. Isa Andrease sõnul on õigeusul Saare- ja Muhemaal kindlasti tulevikku:

„Jumal kutsub inimesi. Kui inimene on tulnud kirikusse, ei tohi teda sealt ära ajada. Kui on piisavalt õigeusklikke, saadab Jumal sinna ka preestri. Saartelt on

pärit oma kohalikud pühakud, nii et ma arvan, et õigeusul on saartel kindlasti tulevikku.“ (Autori intervjuu isa Andreasega, 17.04.2018)

Isa Toivo on samuti tuleviku vaates positiivne: *„Väljavaade on avar ja võimalusi pakkuv. 12 kogudust Saaremaal ja 2 Muhumaal on jätkuvalt avatud, kirikud seisavad ja on eriti suvel turistidele sihtmärgiks ning ka talitusi tehakse ikka veel sakraalhoonetes. Sisuline usk ja õpetuse jagamine aga algab kodust ja koolist ning töötab vaid sellisel juhul, nagu oli see Liivimaa Kubermangu ajal, kus kool ja kirik olid ühtsed oma õpetuses ja vastutuses. Kiriku oma kuulutus kasvab mitme teguri koostöös, mis kõik teineteist mõjutavad. Maapiirkondade taastasustamine noorte peredega tekitab elujaatavaid perekondi, kellest potentsiaalselt saaksid koguduse liikmed, keda ristida ja laulatada ning ka matta tulevikus. Selleks on vaja siis juurde preestreid, kellele kogudus suudab tagada ülalpidamise ja kirikute juurde toetavat kinnisvara, kus teha noortetööd, lastetööd, ja katehheesi täiskasvanutele, pakkuda toetust kohalikule kogukonnale jne. Preestritele on vaja eluruume ja nende abikaasadele tööd ning tegevust ning lastele kooli ja huviringe. Toetava ümbruse puudumine ei ärgita kedagi maapiirkondadesse tulema, kuna ka koguduse poolt pakutavad oletatavad sissetulekud ei ole võimalised kompenseerima puudulikku infrastruktuuri ja sotsiaalset keskkonda. Kogu meie Kiriku positsioon Eesti Vabariigis tervikuna mõjutab ka Saaremaa õigeusu arengut.“* (Autori intervjuu isa Toivoga, 16.04.2018)

Isa Kristoforos on Saaremaa kogudustes teeninud alles pisut üle aasta ja ka tema vaated on õigeusu kiriku tegevusele tulevikus positiivsed. Isa Roman on intervjuus kriitilisem:

„Kui ei suudeta kaasata ilmikuid ja koguduseelu jääb jätkuvalt sõltuma vaid preestri olemasolust, siis perspektiivi ei ole. Pean silmas, et inimestel ei ole paljudes kogudustes arusaama, et nemad on Kirik. Arusaam üldisest preesterkonnast puudub – seda ei ole õpetatud. Nõukogudeaegne iseolemine muust ortodokssest maailmast eraldi on teinud ääretult suurt vaimulikku kahju. Nõukogude usupoliitika viljad on EAÕK-s palju valusamini veel kohal ja kogetavad kui EELK-s. Kirikule on suureks väljakutseks kloostri olemasolu ärakasutamine. Noorte puudumine kirikus on suureks valuks. Küllap peab tähele

panema seda, et inimesed ei soovi õigeusu vaimulikelt doktriini, vaid isiklikku usutunnistamist ka väljaspool pühakoda.“ (Autori intervjuu isa Romaniga, 27.04.2018)

Isa Innokenti vastas autori küsimustele 14. aprillil 2018 ning tema vastustest tuli eelkõige välja see, et inimesi jääb külades vähemaks ning see mõjutab ka kogudusi. Nii on ülempreester sakellios matnud aktiivseid koguduseliikmeid oma teenimiskohtades.

KOKKUVÕTE

Töö eesmärgiks oli analüüsida ja anda terviklik ülevaade Saare- ja Muhumaa õigeusu kiriku pärimusest ja liturgilisest maastikust, keskendudes aastatele 1991–2018. Ülevaate aluseks võeti kirjalikud käsitlused, intervjuud ning osalusvaatlustel kogutud andmed. Nende andmete põhjal kirjeldati Saare- ja Muhumaa õigeusu usuelu iseloomulikke jooni, viimaste aastakümnete liturgilist elu ning võrreldi neid ülejäänud EAÕK-i kogudustes levinud traditsioonidega.

Uurimuse lähtealuseks on seisukoht, et Saare maakonna usuelu on omapärane ja erineb teiste EAÕK-i koguduste usuelust. Hüpoteesi kinnitavad mitmed tegurid, nende seas ajalooline taust ja suur koguduste arv (14) väiksel maa-alal. Saare maakonnas on liturgilises elus ajalooliselt kasutatud uut kalendrit, kuid 2012. kalendriühtsustamise käigus peetakse Paasapühi üle Eesti vana kalendri järgi. Rõhudes ajaloole on Saare maakonna õigeusklikel tungiv soov siiski uue kalendri järgselt ülestõusmispühi pidada. Samuti tuleb tähtsaks pidada kahe preestri teenimist niivõrd paljudes kogudustes. EAÕK-i praktikas on isa Toivo ja isa Kristoforos ainukesed vaimulikud, kes on mõlemad tegevad seitsmes koguduses. Preestritelt intervjuude käigus saadud informatsiooni põhjal tegi töö autor statistilise analüüsi, mis kinnitas võrreldes muu Eestiga kõrget kirikuliste osakaalu koguduste liikmete seas. Samas oli silmapaistvaks ka kiire liikmete langus võrdluses 2012. ja 2017. aastaga, mil näitena toodud isa Andrease teenitud koguduste liikmete arv langes 920-lt 410-le. Töö tähtsaks järelduseks osutus koguduste preestrinäolisus ja tõsiasi, et kogudustes ei saa täheldada märkimisväärsed liturgilisi erinevusi. Koguduste liikmete arvud on väikesed ning veelgi vähenemas ja seetõttu ei ole kuidagi tajutavad ka liikmete suunised liturgiliste tavade kujundamisel. Koguduse elava pärimuse osa puudutab pigem kombetalituste üksikuid väliseid aspekte. Erinevused esinesid ainult pisiasjades, nagu näiteks korjanduste kogumine jumalateenistuse ajal ja peakatete puudumine naistel. Koguduste aktiivsete liikmete hulk on väike, mistõttu on koos preestritega

teenistuste läbiviimisel abiks kogudustesse kaasa tulnud lauljad. Et kogudused on preestrinäolised annavad nad elavat pärimust edasi minimaalselt. Erinevust võib aga endistviisi täheldada liturgilises ruumis, kus on viimase kahekümne viie aasta jooksul muutusi toimunud minimaalselt. Liturgilist ruumi iseloomustab ikoonide vähesus ja mitmetes kirikutes esinev valge interjöör.

Nii saab kokkuvõttes Saare- ja Muhumaa kogudusi käsitleda küll kui Eestile ainulaadset õigeusu piirkonda, kuid omanäolisus peitub liturgilise ruumi muutumatuses ja üksikutes usulistes kommetes. Liturgilises elus käiakse aga preestrite eeskujul ühte jalga muu Eestiga.

KASUTATUD ALLIKAD

1. Kirjandus:

Eesti Apostlik-Õigeusu Kiriku Sinod. (1940). *Eesti Apostlik-Õigeusu Kiriku Jumalateenistusraamat*. Tallinn: Nool.

Eek, L. (2017). *Tänapäeva eestikeelsete õigeusklike katehheesist ja uskumustest*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Kruus, H. (1930). *Talurahva käärimine Lõuna-Eestis XIX sajandi 40-ndail aastail*. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts.

Kööpp, J. (1905). *Usutunnistuslised liikumised Liivi- ja Eestimaal 19. aastasajal*. Tartu: Postimees.

Plaat, J. (2003). *Saaremaa kirikud, usuliikumised ja prohvetid 18.–20. sajandil*. Tartu: Eesti Rahva Muuseum.

Schvak, T (2015). Eesti õigeusu kiriku lugu 19. sajandist tänaseni. — *Mitut usku Eesti IV*. Toimetaja Liina Eek. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2015, 40–86.

Schvak, T. (2018). Õigeusu levik Vene võimu all. — *Eesti kiriku- ja religioonilugu*. Õpik kõrgkoolidele. Koostaja ja toimetaja Riho Altnurme. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 190–191.

Toon, M. (1997). *EAÕK Kuressaare Püha Nikolai koguduse ajalugu*. Tallinn: Terbo.

Vihuri, V. (1997). Kiriklikud olud ja konfessioonidevahelised suhted Karja kihelkonnas viimase 150 aasta jooksul. — *Kleio*, 2, 20–27.

Vihuri, V. (2007). Usk ja kirik. — *Saaremaa. Ajalugu. Majandus. Kultuur*. Toimetaja: Kärt Jänes-Kapp. Tallinn: Koolibri, 404–457.

2. Perioodika

Metropoliit Stefanus. Liturgilise kalendri ühtlustamine. — Metropoolia nr 57, 2011, 2.

Plaat, J. Õigeusk ja õigeusu pühakojad Eestis 11.–19. sajandil. — Mäetagused nr. 47, 2011, 7-38.

Pöld, K. Öörikule tulevast nunnakloostrist. — Metropoolia nr 37, 2007, 3.

Pöld, K. Ööriku kiriku kellatorn on restaureeritud. — Metropoolia nr 53, 2010, 8.

Pöld, K. Renoveerimistööd Kuressaare ja Lümada kiriku juures. — Metropoolia nr 68, 2014, 12.

3. Suuline teade

Isa Andreas. Autori intervjuu isa Andreasega, 17.04.2018.

Isa Innokenti. Autori intervjuu isa Innokentiga, 14.04.2018.

Isa Kristoforos. Autori intervjuu isa Kristoforosega, 27.04.2018.

Isa Roman. Autori intervjuu isa Romaniga, 27.04.2018.

Isa Toivo. Autori intervjuu isa Toivoga, 16.04.2018

Intervjuud Saare maakonna õigeusu koguduste liikmetega, 2017–2018.

Osalusvaatlused Saare- ja Muhumaa õigeusu kogudustes, 2016–2018.

4. Internetiväljaanded

Eesti Apostlik-Õigeusu Kiriku Haapsalu kogudus. Küünal ja viiruk jumalateenistusel.

https://www.maria-magdaleena.net/?page_id=88 (25.04.2018)

EAÕK Vaimulike Andmebaas.

<http://www.eoc.ee/eesti-apostlik-oigeusu-kirik/vaimulike-andmebaas/>
(25.04.2018)

Metropoliit Stefanus. Ilmus uus teenistusraamat.

<http://www.eoc.ee/uudised-teated/ilmus-uus-teenistusraamat/> (04.05.2018)

RL002. Statistikaamet 2011. Rahvastik elukoha, soo, vanuserühma ja rahvuse järgi, 31. detsember 2011

<http://andmebaas.stat.ee/Index.aspx?lang=et&DataSetCode=RL0454#>
(04.05.2018)

RL0453. Statistikaamet 2011. Vähemalt 15-aastased usu, soo, vanuserühma ja maakonna järgi, 31. detsember 2011.

<http://andmebaas.stat.ee/Index.aspx?lang=et&DataSetCode=RL0454#>
(25.04.2018)

Statistikaamet 2017. Statistikaamet. Saare maakonna rahvaarv, 1. jaanuar 2007–2017.

<https://www.stat.ee/ppe-49128> (25.04.2018)

Orthodox heritage and liturgical landscape in Saaremaa and Muhumaa (1991–2018)

Summary

The aim of this thesis was to analyze and give a comprehensive overview about Orthodox heritage and liturgical landscapes in Saaremaa and Muhumaa, concentrating on the years 1991–2018. The overview is based on approaches, interviews and data gathered from the observations. Attributes which are characteristic to Orthodox religious life in Saaremaa and Muhumaa were described on the basis of gathered data and compared with the rest of traditions prevalent in the parishes of Orthodox Church of Estonia (OCE).

The basis of this research is the fact, that Orthodox religious life in Saare County is peculiar and different from the rest of the OCE parishes. Hypothesis is confirmed by many factors such as historical background and the amount of parishes (14) on this small territory. Use of The Gregorian calendar in liturgical life has been historically significant for Saare County, therefore the Orthodox community in Saare County has imperative wish to use the Gregorian calendar again, because after the 2012 synchronization of the usage of calendar, the Paschaltide has been following the use of the Julian calendar. Also important is the fact, that only two priests are serving in so many parishes – in OCE, Father Toivo and Father Kristoforos are the only priests, who individually have 7 parishes to serve. From the information granted by the priests, the author carried out statistic analysis, which confirmed the high amount of churchgoers amongst the members of the parishes. On the other hand, rapid decrease of the members of parishes, where Father Andreas was serving, became aparent by comparing years 2012 and 2017 – decrease from 920 to 410 members.

Also remarkable feature brought out in this thesis regarding the parishes is the lack of liturgical differences between the parishes as the liturgical traditions are shaped by the priests. The amount of parish members is decreasing, therefore no observable liturgical instructions are given to priests. The living heritage part of parishes are mainly the differences are observable in details, such as collecting

donations during the services. The amount of active parish members is small, which is why priests have their own choir or liturgical singers, who help the clergymen to carry out liturgical services. The parishes are very priest-like, which is why the living heritage of parishes is passed over minimally. However, there are differences in liturgical space, where there have been minimal changes during past twenty five years. Liturgical space is characterized by the lack of icons in churches, but also the white interior of churches.

Therefore, the parishes of Saaremaa and Muhumaa can be observed as a unique Orthodox region in Estonia, however the peculiarity lies in the invariability of the liturgical space and in some religious customs. Liturgical life is similar with the rest of Estonia, thanks to the standards of priests.

LISAD

Lisa 1. Saare maakonna vaimulikud aastatel 1991–2018, nende kogudused ja teenimisaastad.

Kasutatud allikad: EAÕK Vaimulike Andmebaas; intervjuud preestritega.

1) ülempreester suuroikonomos Felix Kadarik (24.04.1923–06.03.2012)

Kuressaare Püha Nikolai kogudus (01.06.1954–14.10.2011)

Laimjala Vassilius Suure kogudus (01.07.1947–14.10.2011)

Levala Püha Neeva Aleksandri kogudus (13.08.1944–08.03.1949)

Metsküla Issanda Templisseviimise kogudus (01.03.1962–14.10.2011)

Muhu-Hellamaa Peetruse ja Pauluse kogudus (1971–1972; 1974–1991; 1996–2004)

Reomäe Apostel Andrease kogudus (1971–14.10.2011)

Tornimäe Neitsi Maria Kaitsmise kogudus (01.06.1954–14.10.2011)

2) ülempreester sakellios Innokenti Hiet (14.09.1926)

Leisi Püha Olga kogudus (14.09.1957–14.02.2010)

Lümanda Issandamuutmise kogudus (14.09.1957–14.02.2010)

Mustjala Prohvet Eelija kogudus (14.09.1957–14.02.2010)

Piila Peaingel Miikael kogudus (14.09.1957–14.02.2010)

Pärsama Püha Innokenti kogudus (17.08.1971–14.02.2010)

Ööriku Püha Kolmainu kogudus (19.10.1996–14.02.2010)

3) ülempreester Andreas (Kaupo) Põld (30.01.1967)

Kuressaare Püha Nikolai kogudus (01.09.2004–20.08.2014)

Levala Püha Neeva Aleksandri kogudus (28.04.1991–19.10.1996;
01.09.2004–20.08.2014)

Lümanda Issandamuutmise kogudus (14.02.2010–01.09.2014)

Muhu-Hellamaa Peetruse ja Pauluse kogudus (28.04.1991–19.10.1996;
01.09.2004–20.08.2014)

Muhu-Rinsi Kaasani Jumalaema kogudus (28.04.1991–19.10.1996;
01.09.2004–20.08.2014)

Metsküla Issanda Templisseviimise kogudus (14.10.2011–01.09.2014)

Ööriku Püha Kolmainu kogudus (28.04.1991–19.10.1996; 01.09.2004–
20.08.2014)

4) preester Toivo Treima (02.07.1958)

Laimjala Vassilius Suure kogudus (alates 14.02.2010)

Leisi Püha Olga kogudus (alates 14.02.2010)

Levala Püha Neeva Aleksandri kogudus (alates 14.02.2010)

Muhu-Hellamaa Peetruse ja Pauluse kogudus (alates 14.02.2010)

Muhu-Rinsi Neitsi Maria Kaasani Pühakuju kogudus (alates 14.02.2010)

Mustjala Prohvet Eelija kogudus (alates 14.02.2010)

Pärsama Püha Innokenti kogudus (alates 2011)

Reomäe Apostel Andrease kogudus (14.02.2010–31.12.2014)

Tornimäe Neitsi Maria Kaitsmise kogudus (alates 14.02.2010)

5) preester Roman (Roland) Tõnisson (22.09.1968)

Kuressaare Püha Nikolai kogudus (01.11.2014–31.01.2017)

Levala Neeva Püha Aleksandri kogudus (01.11.2014–31.01.2017)

Lümanda Issandamuutmise kogudus (01.11.2014–31.01.2017)

Mustjala Prohvet Eelias kogudus (01.01.2015–31.01.2017)

Piila Peaingel Miikaeli kogudus (01.11.2014–31.01.2017)

Reomäe Apostel Andrease kogudus (01.01.2015–31.01.2017)

Ööriku Püha Kolmainu kogudus (01.11.2014–31.01.2017)

6) preester Kristoforos (Kristo) Parts (02.06.1979)

Kuressaare Püha Nikolai kogudus (alates 01.01.2017)

Lümanda Issandamuutmise kogudus (alates 01.01.2017)

Metsküla Issanda Templisseviimise kogudus (alates 01.01.2017)

Piila Peaingel Miikaeli kogudus (alates 01.01.2017)

Reomäe Apostel Andrease kogudus (alates 01.01.2017)

Ööriku Püha Kolmainu kogudus (alates 01.01.2017)

Tabel 1. Eesti Apostlik-Õigeusu Kiriku toimivate koguduste arv ning tihedus (katvus) maakondade lõikes.

Maakond	Tegutsevate koguduste arv	Koguduste tihedus (katvus)*
Harju	3	1444
Hiiu	2	516
Ida-Viru	0	0
Jõgeva	2	1302
Järva	0	0
Lääne	1	2413
Lääne-Viru	0	0
Põlva	4	541
Pärnu	16	338
Rapla	3	993
Saare	14	209
Tartu	5	599
Valga	4	512
Viljandi	4	856
Võru	8	288

* (maakonna pindala/ koguduste arv ehk ühe koguduse tegutsemisala maakonnas)

Tabel 2. Saare maakonna koguduste hinnanguline liikmete arv.

Kogudus	Hinnanguline liikmete arv	Kirikuskäijate arv	Kirikuliste protsent
Kuressaare Püha Nikolai kogudus	110	20–32	24%
Laimjala Vassilius Suure kogudus	40	3	7,5%
Leisi Püha Olga kogudus	25	5	20%
Levala Püha Neeva Aleksandri kogudus	54	4	7,4%
Lümanda Issandamuutmise kogudus	14	4–6	36%
Metsküla Issanda Templisseviimise kogudus	12	2–6	33,3%
Muhu-Hellamaa Peetruse ja Pauluse kogudus	55	2	3,6%
Muhu-Rinsi Neitsi Maria Kaasani Pühakuju kogudus	75	4	5,3%
Mustjala Prohvet Eeliase kogudus	18	2–5	19,4%
Piila Peaingel Miikaeli kogudus	20	5–10	37,5%
Pärsama Püha Innokenti kogudus	12	1	8,3%
Reomäe Apostel Andrease kogudus	12	3–5	33,3%
Tornimäe Neitsi Maria Kaitsmise kogudus	80	10	12,5%
Ööriku Püha Kolmainu kogudus	90	4–7	6,1%
Kokku:	617	85	13,8%

Andmete aluseks on intervjuud preestrite Toivo ja Kristoforosega.

Tabel 3. Isa Andrease koguduste liikmete ja kirikuliste arv 2012. aastal ja 2018. aastal

Kogudus	Hinnanguline liikmete arv	Kirikuskäijate arv	Kirikuliste protsent
Kuressaare Püha Nikolai kogudus	350	30–40	10%
	110	20–32	24%
Levala Püha Neeva Aleksandri kogudus	100	12	12%
	54	4	7,4%
Lümada Issandamuutmise kogudus	30	4	13,3%
	14	4–6	36%
Muhu-Hellamaa Peetruse ja Pauluse kogudus	150	15	10%
	55	2	3,6%
Muhu-Rinsi Kaasani Jumalaema kogudus	100	10	10%
	75	4	5,3%
Metsküla Issanda Templisseviimise kogudus	40	3–4	8,8%
	12	2–6	33,3%
Õõriku Püha Kolmainu kogudus	150	10–15	8,3%
	90	4–7	6,1%
Kokku:	920 / 410	92 / 85	10% / 13,8%

Andmete aluseks on võetud intervjuud isa Andrease, isa Toivo ja isa Kristoforosega.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Lauri Põld,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose

„Saare- ja Muhumaa õigeusu pärimus ja liturgiline maastik alates Eesti taasiseseisvumisest kuni praeguseni (1991-2018)“,

mille juhendaja on dr Priit Rohtmets,

1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, **04.05.2018**